

اولویت بندی و تعیین روابط شاخص‌های سنجش پایداری توسعه گردشگری

علی دلشاد،^۱ فرزانه ابوهاشم آبادی،^۲ ایمن قاسمیان صاحبی^۳

(دریافت ۹۵/۴/۹ - پذیرش ۹۶/۲/۱۰)

چکیده

برای کسب اطمینان از پایداری توسعه گردشگری، استفاده از فنون و روش‌های عملی ارزیابی پایداری مورد توجه قرار گرفته است. بررسی نتایج پژوهش‌های گذشته نشان می‌دهد که در هیچیک به روابط و میزان اهمیت این شاخص‌ها نسبت به یکدیگر توجهی نشده است. بنابراین هدف از انجام این پژوهش، شناسایی شاخص‌های سنجش پایداری توسعه گردشگری و تعیین اولویت هر یک از شاخص‌ها بوده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و جامعه آماری آن شامل اساتید دانشگاهی رشته گردشگری و مدیران درگیر در فعالیت‌های گردشگری بوده‌اند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از تکنیک‌های دلفی فازی، فرایند تحلیل شبکه‌ای فازی و دیمتل فازی استفاده شده است. نتایج به دست آمده نشان داده است که در میان ۶ عامل اصلی، عامل اقتصادی با وزن ۰/۴۱۵، مهم‌ترین شاخص در سنجش پایداری گردشگری به شمار می‌رود. همچنین شاخص‌های اقتصادی به عنوان تاثیرگذارترین و شاخص‌های فرهنگی به عنوان تاثیرپذیرترین شاخص‌ها در سنجش پایداری توسعه گردشگری، تعیین شده‌اند.

واژگان کلیدی: پایداری توسعه گردشگری، شاخص‌های سنجش، تکنیک دلفی فازی، فرایند تحلیل شبکه‌ای، دیمتل فازی، اولویت‌بندی.

۱ - مربی گروه مدیریت جهانگردی دانشگاه یزد (نویسنده مسئول) (alidelshad@yazd.ac.ir)

۲ - کارشناس ارشد مدیریت بازاریابی جهانگردی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

۳ - دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت تولید و عملیات، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، تهران

مقدمه

صنعت گردشگری در سالیان اخیر بدل به یکی از بزرگترین بخش‌های اقتصادی جهان شده است، به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۵، بیش از ۱۱۸۶ میلیون گردشگر بین‌المللی در سطح جهان به سفر پرداخته‌اند که درآمدی در حدود ۱۲۶۰ میلیارد دلار را ایجاد نموده است. بر اساس آمار ارائه شده در سال ۲۰۱۵، سهم صنعت گردشگری در تولید ناخالص داخلی جهانی ۱۰ درصد، صادرات جهانی کل ۷ درصد و میزان اشتغال ایجاد شده در سطح جهان، ۱ شغل از هر ۱۱ شغل برآورد شده است (سازمان جهانی گردشگری^۱، ۲۰۱۶: ۲). رویکردها و دیدگاه‌ها نسبت به توسعه گردشگری در طی دهه‌های گذشته، مراحل تحول و تکامل را پشت سر گذاشته‌اند. این تحول از رویکرد طرفداری تام و تمام از توسعه گردشگری به عنوان ابزاری مثبت برای توسعه ملی و بین‌المللی و اولویت‌دهی به منافع اقتصادی حاصل از توسعه گردشگری (دهه ۶۰ میلادی) تا رویکرد علمی و دانش‌محور با تاکید بر مدنظر قرار دادن اصول و اهداف توسعه پایدار در توسعه گردشگری (از دهه ۹۰ میلادی تاکنون) صورت گرفته است (شارپلی و تلفر، ۱۳۹۱: ۶۱-۶۲). بنابراین می‌توان چنین عنوان نمود که رویکرد توسعه پایدار و نظام گرا، یکی از ضرورت‌های مدیریت موثر در عصر حاضر برای توسعه صنعت گردشگری در سطح جهان است (محسنی، ۱۳۸۸). هم‌چنین با توجه به اثراتی که این صنعت در شناخت جوامع و آگاهی از نگرش‌های جوامع انسانی و تاثیر آن در ابعاد مختلف توسعه و پیشرفت جوامع انسانی به همراه خود دارد، داشتن رویکردی پایدار در این حوزه ضرورت دارد (بانک جهانی^۲، ۲۰۰۴: ۹۷).

امروزه در نوشتار توسعه گردشگری، مفهوم پایداری به کانون اصلی مباحث علمی و دانشگاهی جهان تبدیل شده (ماسون و درون دربرگ^۳، ۲۰۰۲: ۲) و الگوی گردشگری پایدار (ST) به عنوان تنها راه حل نجات طبیعت و انسان، نمود یافته است. از این منظر الگوی گردشگری پایدار، گردشگری را در غالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلث‌وار میان جامعه میزبان و سرزمین آن را از یک سو و جامعه میهمان یعنی گردشگران را از سوی دیگر با صنعت گردشگری برقرار می‌سازد و قصد دارد فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث را تعدیل کرده

1- UNWTO

2- World Bank

3- Mason, & Der Ven der Borg

و در طولانی مدت موازنه‌ای را برقرار سازد، و آن را مورد توجه قرار دهد (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰). گردشگری پایدار را نمی‌توان جدا از مفهوم توسعه‌ی پایدار بحث کرد (یاری حصار و حیدری ساریان، ۱۳۹۳) در واقع، توسعه‌ی پایدار نقطه‌ی ایده‌آل تلاش صنعت گردشگری در قرن ۲۱ است. در این راستا از زمان پیدایش و ظهور گزارش برولند^۱، تحت عنوان "آینده مشترک ما"، بسیاری از پژوهشگران، کشورها و سازمان‌ها تلاش کرده‌اند تا اهداف و مقاصد توسعه پایدار را در عمل پیاده کنند (کو^۲، ۲۰۰۱).

با مطرح شدن الگوی توسعه پایدار گردشگری، استفاده از فنون و روش‌های عملی اندازه‌گیری و ارزیابی پایداری در صنعت گردشگری مطرح، و سرمایه‌گذاری قابل توجه‌ای صرف توسعه سیاست‌های عملی و تدوین مدل‌های ارزیابی پایداری توسعه گردید (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰). بنابراین، دستیابی به معیارهای جامع برای سنجش پایداری توسعه گردشگری، برنامه‌ریزی صحیح در جهت کاهش نارسایی‌ها و ضعف‌های موجود در تمام ابعاد و شاخص‌های دخیل در حوزه‌ی صنعت گردشگری را پوشش و مورد تأکید قرار می‌دهد (گتس^۳، ۲۰۰۸: ۴۰۳). با توجه به مباحث مطرح شده و نیز تأکید بر شناسایی ابعاد و شاخص‌های ذکر شده در یک قالب مشخص، جامع و تعاملی به عنوان مساله اصلی پژوهش، مهمترین سوالاتی که این پژوهش در پی پاسخ‌گویی بدان‌ها است، به شرح زیر عنوان شده‌اند:

۱. مهم‌ترین شاخص‌های سنجش پایداری توسعه گردشگری کدامند؟
۲. میزان اهمیت و اولویت شاخص‌های شناسایی شده به چه صورت است؟
۳. روابط علت و معلولی و مدل علی میان شاخص‌های شناسایی شده چگونه است؟

مبانی نظری

با بررسی روند مطرح شدن مباحث پایداری در توسعه‌ی گردشگری مشخص می‌شود که نخستین بار باتلر در سال ۱۹۹۶ میلادی، مفهوم پایداری و دنبال کردن نگرش‌های پویا و جامع در حوزه‌ها و ابعاد مرتبط با صنعت گردشگری را تعریف و تبیین کرد (هاردی و

1- Brundtland

2 -Ko

3- Getz

همکاران^۱، ۲۰۰۲). به اعتقاد باتلر، گردشگری در نمای پایداری، حوزه‌ای است که دست‌یابی به چشم‌انداز توسعه‌ی پایدار را با خطر مواجه نکرده، بلکه با استفاده از شاخص‌های مکمل، جامعیت و پویایی را در مسیر رسیدن به توسعه‌ی پایدار آسان کرده است. بنابراین، برنامه‌ریزی توسعه‌ی گردشگری باید بر مبنای ارتقای سطح پایداری در تمام حوزه‌های تاثیرگذار باشد (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۲).

از توسعه پایدار گردشگری نیز تعاریف مختلفی ارائه شده‌است، اما اولین تعریف از گردشگری پایدار توسط سازمان جهانی گردشگری در سال ۱۹۹۶ صورت گرفته است. در زمینه پذیرش این تعریف از گردشگری پایدار، اجماع نسبی وجود دارد. براساس تعریف این سازمان، گردشگری پایدار به مدیریت توسعه در تمام حوزه‌ها، نظیر اقتصادی، اجتماعی و نیازهای محیطی می‌پردازد که با ادغام فرهنگی، توجه به فرایندهای زیست محیطی، تنوع زیستی و حمایت از توسعه جوامع محقق می‌شوند. علاوه بر این، با استناد به مفهوم توسعه پایدار، سازمان جهانی گردشگری معتقد است که گردشگری پایدار هم چنین فرایندی است که نیازهای گردشگران حاضر و مسافرانی که نسل آینده را تشکیل می‌دهند را به خوبی برآورده می‌کند (فنل^۲، ۲۰۰۳). بنابراین، تعریف توسعه گردشگری پایدار، فرآیندی است که با بهبود کیفیت زندگی میزبانان، تامین تقاضای بازدیدکنندگان و به همان نسبت با حفاظت از منابع طبیعی و انسانی در ارتباط است (امراللهی بیوکی و نظری دهقی، ۱۳۹۴).

رویکرد گردشگری پایدار، یک جابه‌جایی از رویکردهای سنتی اقتصاد نوکلاسیک در زمینه‌ی توسعه‌ی گردشگری، به رویکرد توسعه‌ی پایدار را نشان می‌دهد (یاری حصار و حیدری ساربان، ۱۳۹۳). گردشگری پایدار به عنوان پدیده‌ای سازگار با محیط، از لحاظ اقتصادی امکان پذیر و از لحاظ اجتماعی مورد قبول است و مشروط به حفاظت از محیط زیست و هماهنگی فعالیت‌های گردشگری با ارزش‌های اقتصادی - اجتماعی محلی است (ریحانیان و همکاران، ۲۰۱۲). گردشگری پایدار سعی در تنظیم روابط بین جامعه میزبان، مکان گردشگری و گردشگران دارد چرا که این رابطه می‌تواند پویا و سازنده باشد و به دنبال تعدیل فشار و بحران بین این عناصر است تا آسیب‌های محیطی و فرهنگی را به حداقل رسانده،

1- Hardy et al

2- Fennel

رضایت بازدیدکنندگان را فراهم آورده و به رشد اقتصادی ناحیه کمک کند (محسنی، ۱۳۸۸). سازمان جهانی گردشگری معتقد است که گردشگری پایدار در دنیای امروزی، رهیافت جامعی است که خواهان رشد بلند مدت صنعت گردشگری، بدون تاثیرگذاری مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است و بر این نکته تاکید دارد که در قالب توسعه گردشگری، بشر قادر خواهد بود که جوانب مشخصی از محیط را در جهت مثبت یا منفی تعدیل یا دستکاری کند. از این رو گردشگری پایدار دارای ابعاد، عناصر و مفاهیم مختلفی است که مرکز اصلی آن برابری بین نسلی یا همانطور که در گزارش بروتلند نیز آمده است «... بدون هیچ گونه مصالحه و سازشی در زمینه وجود توانایی در نسل‌های آینده برای برآورده ساختن نیازهایشان» به عنوان هدف اصلی توسعه پایدار است (عبدولاو^۱، ۲۰۰۴).

همچنین می‌توان چنین عنوان نمود که اگر توسعه پایدار یکی از اهداف مهم توسعه صنعت گردشگری نوین است، پس این صنعت باید قادر به اندازه‌گیری عملکرد و اثراتش در مناطق و مقصدهای گردشگری باشد. بنابراین، یکی از موثرترین اقدامات برای تعریف و برنامه‌ریزی پایداری صنعت گردشگری، شناخت مولفه‌ها و شاخص‌های پایداری در این حوزه، به منظور تقویت قوت‌ها و بهبود نارسایی‌هاست. بر این اساس، در اواخر قرن بیستم، توسعه‌ی پایدار گردشگری به طور گسترده در کشورهای توسعه یافته، مدنظر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه گردشگری قرار گرفت. سازمان‌های مرتبط با امر توسعه‌ی گردشگری، برای کاربرد اصولی مفهوم پایداری در حوزه‌ی صنعت گردشگری، شاخص‌ها و مولفه‌های تاثیرگذار در این حوزه را تعریف کرده و براساس آن‌ها به برنامه‌ریزی در جهت سامان‌دهی و پیشرفت شرایط موجود برای قدم نهادن در مسیر پایداری در توسعه‌ی گردشگری اقدام کرده‌اند (توب^۲، ۲۰۰۳).

در این میان، توسعه عملی و روش‌شناسی‌های عینی جهت سنجش گردشگری پایدار، یک خصوصیت یا ویژگی لازم در ایده توسعه پایدار است. در ادامه نظریه هال و لاو، مدل مقایسه‌ای بلانسز و مدل مفهومی سنجش توسعه پایدار گردشگری کو در رابطه با ابزارهای

1- Abdullaev

2- Tubb

سنجش پایداری مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند. در مدل‌های و لاو، رویکردها و ابزارهایی که به صورت بالقوه برای مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری پایدار در مقصدها مناسب هستند، مورد بحث قرار گرفته و بر اساس یک دیدگاه ارزش محور ارائه شده که در آن بر یکپارچگی ارزش‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی در جهت دستیابی به اهداف توسعه پایدار در مقصدهای گردشگری تاکید شده است. ابزارهای ارائه شده در این مدل عبارتند از: ظرفیت تحمل، ارزشیابی اثرات زیست محیطی، محدوده تغییرات قابل قبول، مدیریت اثرات بازدید کننده و تجربه بازدیدکنندگان و حفاظت از منابع می‌باشند (هال و لاو^۱، ۱۹۹۹: ۷۴). این ابزارها، وجه مشترکی به لحاظ اهداف و ارزش‌های متنوع با هم دارند، اما هریک به تنهایی قادر به سنجش یکی از ابعاد اجتماعی؛ اقتصادی و یا زیست محیطی توسعه پایدار نیستند و درک کاملی از هر سه بعد ارائه نمی‌دهند.

در مدل مقایسه‌ای سنجش گردشگری پایدار بلانسز و همکاران، یک سیستم شاخصی برای سنجش پایداری در مقاصد گردشگری با توجه به پیشنهادها و تعاریف سازمان جهانی گردشگری ارائه و همچنین یک شاخص ترکیبی جدیدی جهت ساده نمودن اندازه‌گیری پایداری و تسهیل تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای برای طبقه‌بندی مقصدها به کار گرفته است. این مدل نسبت به سایر مدل‌ها دارای قابلیت مقایسه‌ای چند مقصد در طول فرایند سنجش به طور همزمان می‌باشد (بلانسز و همکاران^۲، ۲۰۱۰: ۴۸۴).

در مدل مفهومی سنجش توسعه پایدار گردشگری کو، یک تیم تحقیقاتی دانشگاه‌ها لیم کره، فرایندی با استفاده از رویکرد مفهومی جهت سنجش گردشگری پایدار در سطح مقصدهای گردشگری عرضه نمودند. این مدل طی فرایند تحقیقی در دوازده منطقه مورد مطالعه طی سالهای ۱۹۹۲-۲۰۰۰ به دست آمده است. عناصر این مدل شامل سنجش شرکا، سنجش اجزا، فرایند انتخاب شاخص، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها است. مدل کو دارای فرایند هشت مرحله‌ای برای سنجش توسعه پایدار شامل معرفی سیستم‌ها، معرفی ابعاد، معرفی شاخص‌ها، مشخص نمودن درجه‌بندی پایداری، توسعه نقشه‌های ارزشیابی

1 - Hall & Lew

2- Blances et al

پایداری، و بسط پایداری به صورت مداوم و ارزشیابی خروجی است (کو^۱، ۲۰۰۵: ۴۳۶).

بر اساس موارد مطرح شده فوق در زمینه سنجش پایداری توسعه گردشگری، می‌توان چنین ادعا کرد که ارزیابی به عنوان یک ابزار ضروری برای عملیاتی نمودن مفهوم پایداری به تصمیم‌گیران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا اهداف را مشخص نموده، گزینه‌ها را ارزیابی نمایند، سیاست‌ها را تعیین کنند و سیاست‌ها و اهداف را با عملکرد واقعی تطبیق نمایند. برای اجرای مرحله ارزیابی نیاز به شاخص‌های قابل سنجش برای ارزیابی هر یک از معیارهای توسعه پایدار وجود دارد تا بتوان پایداری توسعه را مورد نظارت و ارزیابی قرار داد (ضیایی و عزیزی، ۱۳۹۳: ۵۶). از این رو ضروری است با شناسایی شاخص‌ها و معرف‌های توسعه پایدار گردشگری، ارزیابی علمی و دقیقی از وضعیت شاخص‌های پایداری در ابعاد مختلف (اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، محیطی - کالبدی و مدیریتی و نهادی) به عمل آید تا پایداری و ناپایداری گردشگری مورد سنجش قرار گیرد (سامانی و همکاران، ۱۳۹۲).

شاخص‌ها/معیارهای پایداری در فرایند اندازه‌گیری پایداری دارای نقش کلیدی هستند. چرا که امروزه به طور معمول این موضوع پذیرفته شده که برای پیوند بین موضوعات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و نشان دادن روابط متقابل قدرت "شاخص‌های پایداری"، ابزار بسیار سودمندی به حساب می‌آیند (رضوانی، ۱۳۸۸: ۱۴۷).

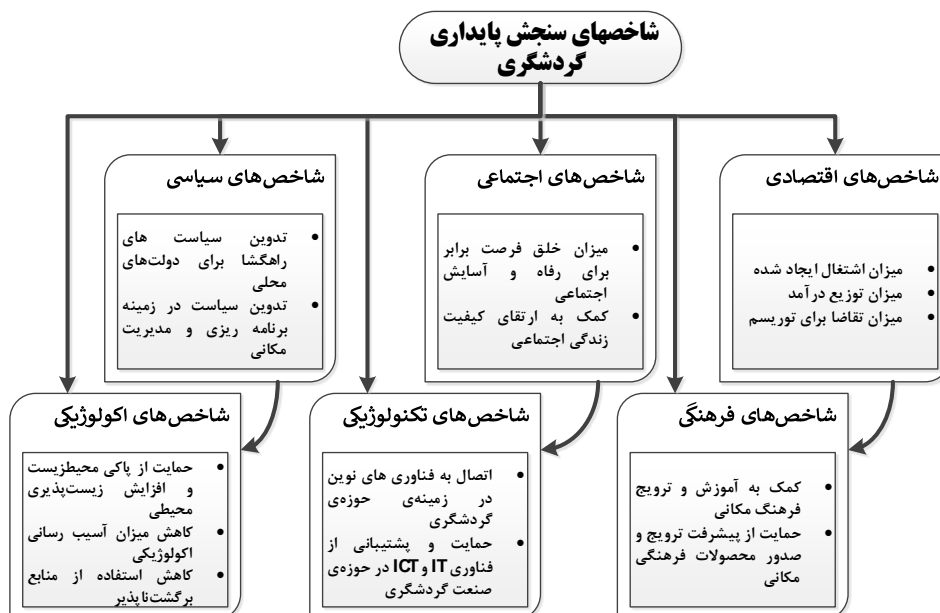
در پژوهش‌های گوناگون، تاکنون تقسیم‌بندی‌های متعددی از گونه و دسته شاخص‌های ارزیابی پایداری توسعه گردشگری انجام شده است. شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری اغلب در قالب گروه‌هایی چون اقتصادی، اجتماعی، محیطی، فرهنگی یا مدیریتی طبقه‌بندی می‌شوند که به طور خلاصه می‌توان به دسته‌بندی ارائه شده توسط ضیایی و عزیزی (۱۳۹۳) اشاره نمود که ضمن بررسی چارچوب دسته‌بندی‌های مختلف صورت گرفته، در نهایت شاخص‌های ارزیابی و سنجش پایداری توسعه گردشگری را به روش‌های موضوعی و به تفکیک انواع مقصدها، سایت‌ها و جوامع دسته‌بندی نمودند.

بررسی نتایج پژوهش‌های گذشته نشان می‌دهد که در هیچ‌یک به روابط و میزان اهمیت این شاخص‌ها نسبت به یکدیگر توجهی نشده است، در صورتی که آگاهی از روابط و میزان اهمیت

این شاخص‌ها خود، داده‌های با اهمیتی را برای تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان توسعه گردشگری دربر خواهد داشت. بنابراین برای دستیابی به اهداف پژوهش و پاسخگویی به سوالات مربوطه، با توجه به مرور جامعی که بر ادبیات تحقیق شاخص‌های سنجش پایداری توسعه گردشگری صورت گرفت، دسته‌بندی از این شاخص‌ها در قالب شش شاخص اصلی و حدود سی شاخص فرعی انجام شد که در ماتریس ۱ به آن‌ها اشاره شده است. در شکل ۱ نیز مدل مفهومی این پژوهش به تصویر کشیده شده است. در ادامه این پژوهش، از این دسته‌بندی برای گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

ماتریس ۱- شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری برگرفته از ادبیات تحقیق

ابعاد	شاخص‌ها
اقتصادی	میزان اشتغال ایجاد شده، میزان توزیع درآمد، میزان هزینه‌های گردشگری برای مدیریت محلی، میزان تقاضا برای گردشگری
اجتماعی	میزان خلق فرصت برابر برای رفاه و آسایش اجتماعی، حمایت از انسجام و وحدت اجتماعی، حمایت از ایمنی و سلامتی اجتماعی، کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی
سیاسی	تدوین آیین‌نامه‌های کلی مدون در حوزه گردشگری، تدوین سیاست‌های راهگشا برای دولت‌های محلی در مبحث حوزه گردشگری، تدوین سیاست در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت مکانی
فرهنگی	مدیریت تنوع فرهنگی، شناسایی و سامان‌دهی فرصت‌های پنهان در حوزه خرده فرهنگ‌های مکانی، کمک به آموزش و ترویج فرهنگ مکانی، حمایت از پیشرفت ترویج و صدور محصولات فرهنگی مکانی
تکنولوژیکی	اتصال به فناوری‌های نوین در زمینه‌ی حوزه گردشگری، حمایت و پشتیبانی از فناوری IT و ICT در حوزه‌ی صنعت گردشگری، پشتیبانی از فناوری‌های نوین در ارتباطات ملی و بین‌المللی برای تسهیل در حوزه گردشگری، تجهیز مکان‌های گردشگری به شبکه‌ی ارتباطات نوین
اکولوژیکی	حمایت از پاکی محیط‌زیست و افزایش زیست‌پذیری محیطی، جلوگیری از آلاینده‌های آب و هوایی، کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی، کاهش استفاده از منابع برگشت‌ناپذیر

شکل ۱- نمودار شبکه‌ای شاخص سنجش پایداری گردشگری

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نوع هدف، مطالعه‌ای کاربردی به شمار می‌رود و به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل اساتید دانشگاهی رشته گردشگری و مدیران درگیر در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری هستند که دارای دانش آکادمیک و سابقه کار پنج ساله در حوزه مورد بررسی باشند. نمونه آماری این پژوهش نیز ۱۵ نفر بوده که به روش قضاوتی هدفمند انتخاب گردیدند. روش گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه بوده و در نهایت و پس از ارسال پرسشنامه‌ها به خبرگان، نظرات ۹ نفر از آنها بازگردانده شد و مبنای محاسبات و تصمیم‌گیری قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل، ابتدا با مرور جامعی بر ادبیات تحقیق مهمترین شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری شناسایی گردید. پس از گردآوری شاخص‌ها و مولفه‌های مرتبط با حوزه پایداری در صنعت گردشگری، با مطالعه منابع و چارچوب نظری موضوع و نظرسنجی از کارشناسان این حوزه برای دسته‌بندی نهایی آنها، سی شاخص در قالب شش بعد انتخاب شد. سپس به منظور غربالگری شاخص‌های شناسایی شده از تکنیک دلفی فازی استفاده گردید. در نهایت بعد از تایید شاخص‌ها و ابعاد آنها با

استفاده از تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ای فازی، به تعیین اهمیت شاخص‌های شناسایی شده پرداخته شد. در گام بعدی با استفاده از تکنیک دیمتل برای تعیین روابط علت و معلولی میان شاخص‌های اصلی و میزان تاثیرگذاری و تاثیرپذیری آن‌ها به منظور شناخت دقیق‌تر آن‌ها استفاده شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

انتخاب شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری

همانطور که در روش شناسی تحقیق بیان شد به منظور تعیین شاخص‌ها ابتدا از منابع مختلف و مبانی نظری پژوهش شاخص‌های مربوط به سنجش پایداری گردشگری شناسایی شدند. در مرحله بعد از روش دلفی فازی برای انتخاب شاخص‌های مهم استفاده شده است که مراحل انجام آن در زیر آورده شده است (هسو، لی و کرنگ^۱، ۲۰۱۰):

۱. ابتدا لیست شاخص‌ها بصورت پرسشنامه‌ای درآمده و در اختیار خبرگان قرار گرفت و از آنها خواسته شد تا نظر خود را در سه سطح بدینانه (کم)، محتمل و خوشبینانه (زیاد) در یک طیف از ۱ تا ۱۰ امتیاز بدهند.

۲. سپس برای هر کدام از سطوح (بدینانه، محتمل و خوشبینانه) میانگین هندسی نظرات خبرگان محاسبه شد. حد آستانه برای تأیید یا رد شاخص امتیاز ۶ در نظر گرفته شد. در ماتریس ۲ شاخص‌های تأیید شده به همراه امتیاز نهایی و رتبه هر شاخص آورده شدند.

ماتریس ۲- نتایج دلفی فازی مربوط به شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری

رتبه	تصمیم	امتیاز	شاخص‌ها	ردیف
۱	قبول	۹	میزان اشتغال ایجاد شده	۱
۷	قبول	۷/۲	میزان توزیع درآمد	۲
۱۹	رد	۵/۴	میزان هزینه‌های گردشگری برای مدیریت محلی	۳
۲۲	قبول	۶/۸	میزان تقاضا برای گردشگری	۴
۴	قبول	۸/۱	میزان خلق فرصت برابر برای رفاه و آسایش اجتماعی	۵

۶	حمایت از انسجام و وحدت اجتماعی	۵/۸	رد	۱۸
۷	حمایت از ایمنی و سلامتی اجتماعی	۶	رد	۱۴
۸	کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی	۶/۳	قبول	۱۱
۹	تدوین آیین‌نامه‌های کلی مدون در حوزه گردشگری	۴/۲	رد	۲۳
۱۰	تدوین سیاست‌های راهگشا برای دولت‌های محلی در مبحث حوزه گردشگری	۶/۲	قبول	۱۲
۱۱	تدوین سیاست در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت مکانی	۷/۳	قبول	۶
۱۲	مدیریت تنوع فرهنگی	۵/۹	رد	۱۷
۱۳	شناسایی و سامان‌دهی فرصت‌های پنهان در حوزه فرهنگ‌های مکانی	۵/۴	رد	۲۰
۱۴	کمک به آموزش و ترویج فرهنگ مکانی	۶/۹	قبول	۹
۱۵	حمایت از پیشرفت ترویج و صدور محصولات فرهنگی مکانی	۷	قبول	۸
۱۶	اتصال به فناوری‌های نوین در زمینه حوزه گردشگری	۸/۲	قبول	۳
۱۷	حمایت و پشتیبانی از فناوری IT و ICT در حوزه صنعت گردشگری	۷/۵	قبول	۵
۱۸	پشتیبانی از فناوری‌های نوین در ارتباطات ملی و بین‌المللی	۴/۹	رد	۲۱
۱۹	تجهیز مکان‌های گردشگری به شبکه‌ی ارتباطات نوین	۵/۹	رد	۱۵
۲۰	حمایت از پاک‌ی محیط‌زیست و افزایش زیست‌پذیری محیطی	۸/۵	قبول	۲
۲۱	جلوگیری از آلاینده‌های آب و هوایی	۵/۸	رد	۱۶
۲۲	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی	۶/۵	قبول	۱۰
۲۳	کاهش استفاده از منابع برگشت‌ناپذیر	۶/۲	قبول	۱۳

همانطور که نتایج نشان می‌دهد، از میان ۲۳ شاخص شناسایی شده، ۱۰ شاخص حذف گردیدند و ۱۳ شاخص مطابق با نظر خبرگان مورد تایید واقع شدند. در ادامه با استفاده از تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ای فازی اوزان هر یک از این شاخص‌ها بدست می‌آید.

رتبه‌بندی شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری

در این قسمت نتایج حاصل تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ی آورده شد. در شکل ۱ ساختار شبکه‌ای شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری نمایش داده شده است. به منظور تعیین

اهمیت نسبی هر یک از شاخص‌ها، از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای فازی استفاده گردید. بدین صورت که بعد از ترسیم ساختار شبکه‌ای (شکل ۱)، پرسشنامه مربوط به مقایسات زوجی مربوط به هر شاخص تهیه گردید و در اختیار خبرگان قرار گرفت. در ادامه به منظور تشکیل سوپرماتریس، ماتریس‌های بردار ویژه سطوح مختلف شاخص‌های شناسایی شده، محاسبه گردیدند که در ماتریس‌های ۳ و ۴ آمده‌اند.

ماتریس ۳- ماتریس بردار ویژه سطح ۲ نسبت به سطح ۱

اقتصادی	(۰/۲۰۲، ۰/۲۴۳، ۰/۲۸۸)
اجتماعی	(۰/۳۳۹، ۰/۴۱۵، ۰/۴۸۸)
سیاسی	(۰/۱۲۳، ۰/۱۴۵، ۰/۱۸)
فرهنگی	(۰/۱۶۴، ۰/۱۹۶، ۰/۲۳۷)
تکنولوژیکی	(۰/۱۸۴، ۰/۲۲۶، ۰/۲۷۱)
اکولوژیکی	(۰/۱۵۱، ۰/۱۸۵، ۰/۲۲۴)

ماتریس ۴- ماتریس بردار ویژه سطح ۳ نسبت به سطح ۲

	D1	D2	D3	D4	D5	D6
C1	(۰/۱۳، ۰/۳۸، ۰/۴۵)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C2	(۰/۱۳، ۰/۱۶، ۰/۱۹)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C3	(۰/۱۷، ۰/۲۱، ۰/۲۶)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C4	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۹، ۰/۲۴، ۰/۳۱)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C5	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۴، ۰/۱۷، ۰/۲۲)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C6	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۲۴، ۰/۲۵، ۰/۳۲)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C7	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۰، ۰/۱۳، ۰/۱۶)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C8	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۶، ۰/۲، ۰/۲۴)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C9	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۴، ۰/۱۷، ۰/۲۱)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)
C10	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۲، ۰/۱۶، ۰/۲۰)	(۰، ۰، ۰)
C11	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۵، ۰/۱۹، ۰/۲۳)	(۰، ۰، ۰)
C12	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۹، ۰/۲۵، ۰/۳۱)
C13	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۴، ۰/۱۷، ۰/۲۱)
C14	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰، ۰، ۰)	(۰/۱۴، ۰/۱۷، ۰/۲۱)

پس از تشکیل سوپر ماتریس و به توان رساندن آن، اوزان نهایی شاخص‌ها تعیین گردید که در ماتریس ۵ ملاحظه می‌شود. لازم به ذکر است که سوپر ماتریس موزون در توان ۲۳ همگرا شد و سوپر ماتریس حد تشکیل گردید.

ماتریس ۵- اوزان نهایی شاخص‌های سنجش پایداری گردشگری

شاخص	وزن فازی نهایی	وزن قطعی نهایی
اقتصادی	(۰/۳۳۹، ۰/۴۱۵، ۰/۴۸۸)	۰/۴۱۵
اجتماعی	(۰/۲۲۶، ۰/۲۹۷، ۰/۳۶۴)	۰/۲۹۶
سیاسی	(۰/۱۹۷، ۰/۲۴، ۰/۳۰۱)	۰/۲۴۱
فرهنگی	(۰/۲۰۲، ۰/۲۴۳، ۰/۲۸۸)	۰/۲۴۴
تکنولوژیکی	(۰/۱۱۴، ۰/۱۴۶، ۰/۱۹۲)	۰/۱۴۸
اکولوژیکی	(۰/۳۱۶، ۰/۳۸۸، ۰/۴۵۹)	۰/۳۸۸

همان گونه که در ماتریس ۵ ملاحظه می‌شود، نتایج روش FANP نشان می‌دهد که از بین ۶ دسته شاخص اصلی شناسایی شده، شاخص اقتصادی، اولویت‌دارترین شاخص در سنجش پایداری گردشگری شناخته شد. شاخص اکولوژیکی در رده دوم از نظر اهمیت جای گرفت. شاخص‌های اجتماعی در رده سوم قرار گرفتند. شاخص‌های فرهنگی، سیاسی و تکنولوژیکی به ترتیب در رده‌های چهارم تا ششم جای گرفتند. همچنین در ادامه اوزان هر یک از ۱۴ زیر معیار به طور جداگانه آمده است.

ماتریس ۶- اوزان زیر شاخص‌های سنجش توسعه پایدار گردشگری

رتبه	وزن	شاخص
۱	۰/۰۶۷	میزان اشتغال ایجاد شده
۳	۰/۰۶۲	میزان توزیع درآمد
۴	۰/۰۵۹	میزان تقاضا برای گردشگری
۵	۰/۰۵۸	میزان خلق فرصت برابر برای رفاه و آسایش اجتماعی
۲	۰/۰۶۶	کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی
۱۰	۰/۰۴۸	تدوین سیاست‌های راهگشا برای دولت‌های محلی در مبحث حوزه گردشگری
۱۲	۰/۰۴۴	تدوین سیاست در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت مکانی
۱۳	۰/۰۳۸	کمک به آموزش و ترویج فرهنگ مکانی

۶	۰/۰۵۷	حمایت از پیشرفت ترویج و صدور محصولات فرهنگی مکانی
۷	۰/۰۵۴	اتصال به فناوری‌های نوین در زمینه حوزه ی گردشگری
۸	۰/۰۵۳	حمایت و پشتیبانی از فناوری IT و ICT در حوزه ی صنعت گردشگری
۹	۰/۰۵	حمایت از پاکي محیط‌زیست و افزایش زیست‌پذیری محیطی
۱۴	۰/۰۳۶	کاهش استفاده از منابع برگشت پذیر
۱۱	۰/۰۴۶	کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی

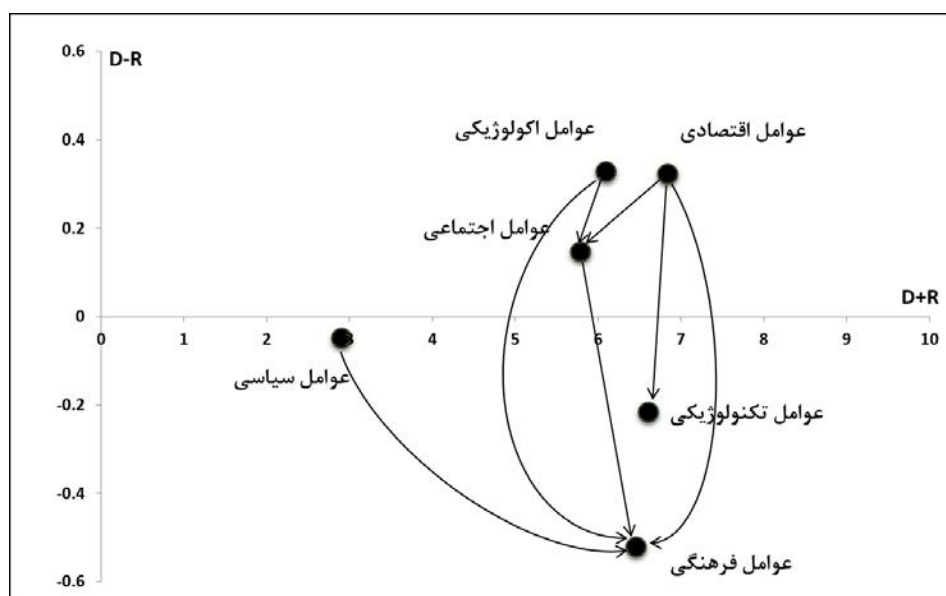
نتایج محاسبه اوزان زیرمعیارها نشان می‌دهد، زیرشاخص میزان اشتغال ایجاد شده به عنوان مهمترین شاخص فرعی در سنجش توسعه پایدار به شمار رفته که اکثرا در تمامی تحقیقات انجام شده به این عامل اشاره شده بود. کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی دومین عامل مهم به شمار رفته که در برگیرنده مفاهیمی همچون عدالت اجتماعی، برابری و فرصت‌های شغلی ایجاد شده است. میزان توزیع درآمد نیز یک عامل اقتصادی مهم در سنجش توسعه پایدار مقاصد گردشگری به شمار می‌رود. میزان اوزان سایر عوامل در ماتریس مشاهده می‌شود. در ادامه به منظور تعیین روابط علت و معلولی میان شش دسته شاخص اصل، همانطور که در قسمت قبلی توضیح داده شد، از تکنیک دیمتل استفاده گردید. به منظور خلاصه‌سازی نتایج از آوردن تمامی محاسبات روش دیمتل فازی اجتناب گردید و فقط ماتریس شدت تاثیر گذاری و تاثیر پذیری شاخص‌ها و نمودار علت و معلولی آن‌ها آمده است که در ماتریس ۷ مشاهده می‌شوند.

در شکل ۲، بردار افقی $(D + R)$ میزان تاثیر و تاثر عامل مورد نظر در سیستم را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر هرچه مقدار $D + R$ عاملی بیشتر باشد، آن عامل تعامل بیشتری با سایر عوامل سیستم دارد. بردار عمودی $(D - R)$ قدرت تاثیر گذاری هر عامل را نشان می‌دهد. بطور کلی اگر $D - R$ مثبت باشد، متغیر یک متغیر علی محسوب می‌شود و اگر منفی باشد، معلول محسوب می‌شود. جهت تعیین نقشه روابط شبکه (شکل ۲) باید ارزش آستانه محاسبه شود. با این روش می‌توان از روابط جزئی صرف نظر کرده و شبکه روابط قابل اعتنا را ترسیم کرد. تنها روابطی که مقادیر آنها در ماتریس T از مقدار آستانه بزرگتر باشد در شبکه نمایش داده خواهد شد. برای محاسبه مقدار آستانه روابط کافی است تا میانگین مقادیر

ماتریس T محاسبه شود. بعد از آنکه شدت آستانه تعیین شد، تمامی مقادیر ماتریس T که کوچکتر از آستانه باشد صفر شده یعنی آن رابطه علی در نظر گرفته نمی‌شود.

ماتریس ۷- شدت تاثیرگذاری و تاثیرپذیری موانع شناسایی شده

$(\bar{D}_i - \bar{R}_i)^{def}$	$(\bar{D}_i + \bar{R}_i)^{def}$	
-۰/۵۲۲	۶/۴۶۹	عوامل فرهنگی
۰/۳۲	۶/۸۴۷	عوامل اقتصادی
۰/۱۴۵	۵/۷۹۳	عوامل اجتماعی
۰/۳۲۶	۶/۱۰۷	عوامل اکولوژیکی
-۰/۰۵۱	۲/۹۱۴	عوامل سیاسی
-۰/۲۱۸	۶/۶۲	عوامل تکنولوژیکی

شکل ۲- نمودار روابط علت و معلولی شاخص‌های سنجش توسعه پایدار گردشگری

معیارهایی که در بالای محور افقی قرار می‌گیرند و مجموع اثر خالصشان بیشتر از صفر است، جزء معیارهای علی، محرک یا تاثیرگذار دسته‌بندی می‌شوند و معیارهایی که در پایین محور افقی قرار می‌گیرند، جزء معیارهای وابسته خوشه‌بندی می‌شوند. همچنین معیارها هرچه بالاتر

باشند، درجه اثرگذاریشان بیشتر است و هرچه این معیارها پایین تر باشند، درجه تاثیرپذیری شان بیشتر است. همچنین هرچه معیارها مجموع اثرشان بیشتر باشد اهمیت بیشتری پیدا می کنند، چراکه مجموع اثرگذاری و اثرپذیرشان بیشتر است. همانطور که ملاحظه می شود عوامل اقتصادی، عوامل اکولوژیکی و عوامل اجتماعی جزء معیارهای اثرگذار قوی شناسایی شده اند. شاخص های سیاسی، تکنولوژیکی و فرهنگی نیز جزء معیارهای وابسته شناسایی شده اند.

نتیجه گیری

صنعت گردشگری در عصر حاضر با توجه به اثرگذاری بالا در ابعاد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، زیست محیطی، سیاسی و فناورانه بر جوامع، به عنوان یکی از مهم ترین عوامل و ابزارهای توسعه همه جانبه در سطح جهان مطرح شده است. این تاثیرگذاری به ویژه در زمینه های اقتصادی، اکولوژیکی و اجتماعی - فرهنگی برجسته تر است. همچنین امروزه پایداری به نحو گسترده ای به عنوان رویکردی بنیادین، برای هر نوع از توسعه از جمله توسعه گردشگری پذیرفته شده و گردشگری پایدار به عنوان مفهومی جدید، برای مقابله با آثار مخرب توسعه گردشگری مطرح گردیده است. این مفهوم به این امر اشاره دارد که توسعه گردشگری به شکل سنتی یا انبوه برای محیط های طبیعی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی آثار منفی در بردارد و ادامه رویه های غلط، آسیب های جدی بر محیط وارد می آورد.

سنجش و ارزیابی پایداری توسعه گردشگری، نیازمند به کارگیری شاخص هایی قابل سنجش در هریک از ابعاد توسعه پایدار است. چنین شاخص هایی مجموعه ای از سنجه های مختلف اند که به تصمیم گیران و برنامه ریزان برای اصلاح فعالیت ها و فرایندهای توسعه گردشگری یاری می رسانند و می توانند به عنوان ابزاری برای مدیریت برنامه های موجود و چارچوبی برای طراحی فعالیت های آینده عمل کند. برای سنجش و ارزیابی توسعه پایدار گردشگری باید معیارهای تاثیرگذار به صورتی جامع در نظر گرفته شوند. از این رو مهمترین هدف پژوهش حاضر، شناسایی مهمترین شاخص های سنجش گردشگری پایدار و ارائه یک دسته بندی جامع از آنها و سپس تعیین اهمیت و اولویت هریک از شاخص های شناسایی شده بود. برای دستیابی

به این هدف پژوهش در ابتدا پس از مرور جامعی بر ادبیات تحقیق، تمامی شاخص‌ها و زیرشاخص‌های مرتبط با سنجش پایداری گردشگری شناسایی شد. به عبارت دیگر ۲۳ شاخص در قالب ۶ دسته کلی شناسایی گشتند. در مرحله بعدی با استفاده از تکنیک دلفی فازی و نظرات خبرگان، شاخص‌های شناسایی شده مورد غربال قرار گرفتند و در نهایت ۱۴ شاخص و در قالب ۶ دسته اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، تکنولوژیکی و اکولوژیکی شناسایی شدند. در ادامه به منظور اولویت‌بندی و تعیین اهمیت ۶ دسته اصلی و ۱۴ شاخص شناسایی شده، از تکنیک فرایند تحلیل شبکه‌ای فازی (FANP) استفاده شد.

نتایج این بخش از تحقیق نشان داد که در میان ۶ عامل اصلی، عامل اقتصادی با وزن ۰/۴۱۵، مهمترین شاخص در سنجش پایداری گردشگری به شمار می‌رود؛ چرا که عامل اقتصادی به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه پایدار، تاثیر بسیاری بر جلب حمایت و همکاری ذینفعان توسعه گردشگری، مانند جامعه محلی، کسب و کارها و بخش دولتی برای مشارکت در فرآیند پایدار نمودن توسعه گردشگری دارد. همچنین عامل اقتصادی که خود مبتنی بر تئوری مطلوبیت و اثربخشی اقتصادی است، در استفاده مطلوب از منابع در صنعت گردشگری کاربرد دارد. عامل اکولوژیکی که در فرایند توسعه پایدار به ثبات و حفظ تعادل زیستی سیستم‌های اکولوژیکی و حفاظت از کیفیت زیست‌محیطی منابع و پدیده‌های طبیعی معطوف است، در این پژوهش از نظر اهمیت در رتبه دوم قرار گرفت. عامل اجتماعی با وزن ۰/۲۹۶ در رتبه سوم از نظر اهمیت جای گرفت. توسعه پایدار در بعد اجتماعی باید به گونه‌ای صورت گیرد که علاوه بر ایجاد و حفظ منافع برای جوامع محلی، حفظ، بقا و حتی بهبود سرمایه‌های اجتماعی، آداب و رسوم، سنت‌ها و مصادیق فرهنگ عامه، اثرات منفی اجتماعی بر جوامع محلی را نیز به حداقل رسانده و رابطه‌ای برد-برد و منتج به ادراکات بین فرهنگی جوامع میزبان-میهمان را موجب شود. همچنین ارزیابی پایداری توسعه توسط شاخص‌های اجتماعی باید به گونه‌ای صورت گیرد که طرح‌ها و برنامه‌های مختلف بر مبنای بیشینه‌سازی اثرات مثبت و کمینه‌سازی اثرات منفی تدوین، ارزیابی، انتخاب و اجرایی شوند.

محاسبه اوزان هر یک از زیرشاخص‌های ۱۴ گانه نشان داد که میزان اشتغال ایجاد شده، کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی و میزان توزیع درآمد از مهمترین شاخص‌های سنجش

پایداری توسعه گردشگری هستند. نتایج تکنیک دیمتل فازی نیز نشان داد که شاخص‌های اقتصادی از تاثیرگذارترین شاخص‌ها در سنجش پایداری گردشگری به شمار می‌روند که باید در فرآیند تصمیم‌سازی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه گردشگری با اولویت بالا مدنظر قرار گیرند. همچنین شاخص‌های فرهنگی نیز به عنوان تاثیرپذیرترین شاخص‌ها شناسایی شدند که متاثر از عوامل اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و سیاسی هستند. با توجه با این موارد، چنین می‌توان نتیجه گرفت که موفقیت در دستیابی به اهداف همه‌جانبه پایداری توسعه، وابسته به تعامل موثر بین شاخص‌های مختلف است. از مهمترین نتایج تحقیق می‌توان به این مورد اشاره کرد که با استفاده از شاخص‌های شناسایی شده و با در نظر گرفتن میزان اولویت و اثرپذیری و تاثیرگذاری آن‌ها بر یکدیگر، می‌توان وضعیت پایداری توسعه گردشگری مناطق و مقصدهای گردشگری را سنجید و راهکارهای حفظ وضعیت مطلوب و یا تبدیل وضعیت نامطلوب به مطلوب در ابعاد مختلف را تدوین، اولویت‌بندی و اجرایی نمود. شاخص‌های شناسایی شده و منتخب در این پژوهش که با توجه به شرایط و مقتضیات سرزمینی، قلمروهای فضایی گردشگری و نظام گردآوری اطلاعات در کشور تهیه شده‌اند، همگی از مهمترین عوامل در اندازه‌گیری و سنجش پایداری توسعه گردشگری به شمار می‌آیند و به علاوه قابلیت آزمون‌پذیری و عملیاتی در سطح شهرها و روستاهای کشور را دارند.

منابع

امراللهی بیوکی، ناهید؛ نظری دهقی، اعظم. (۱۳۹۴). اثرات تصویر ذهنی گردشگران شهر اصفهان بر توسعه گردشگری پایدار آن. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، سال دهم، شماره ۳۱، پاییز ۱۳۹۴، صفحات ۱۲۹-۱۰۳.

رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۸). توسعه گردشگری روستایی (با رویکرد گردشگری پایدار)، انتشارات سمت، تهران.

رکن الدین افتخاری، ع؛ مهدوی، د؛ پورطاهری، م. (۱۳۹۰). ارزیابی پایداری گردشگری در روستاهای تاریخی فرهنگی ایران با تأکید بر پارادایم توسعه پایدار گردشگری. فصلنامه مطالعات گردشگری، ۱۴، ۳۹.

سامانی، ن. ا؛ بدری، س؛ و سلمانی، م. (۱۳۹۲). ارزیابی گردشگری پایدار روستایی مورد شناسی: بخش سامان - شهرستان شهرکرد. فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، ۱، ۲۹-۴۸.

شارپلی، ریچارد؛ تلفر، دیوید جی. (۱۳۹۱). برنامه ریزی توسعه گردشگری در کشورهای در حال توسعه، مترجمین: حمید ضرغام بروجنی و همکاران، انتشارات مهکامه، چاپ اول، تهران.

ضیایی، محمود؛ عزیزی، عذرا. (۱۳۹۳). راهنمای تدوین و کاربرد شاخص‌های ارزیابی توسعه پایدار گردشگری، نشر علوم اجتماعی، چاپ اول، تهران.

علیزاده، ه؛ فیروزی، م؛ اجزاشکوهی، م؛ و نقیسی، س. ن. (۱۳۹۲). سنجش و ارزیابی شاخص‌های پایداری در صنعت توریسم در شهر اهواز. برنامه ریزی و آمایش فضا، ۱۷(۲).

محسنی، ر. (۱۳۸۸). گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالشها و راهکارها. مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، ۹(۲۸)، ۱۴۹-۱۷۱.

یاری حصار، ا؛ و حیدری ساربان، و. (۱۳۹۴). سنجش و ارزیابی چرخه حیات گردشگری پایدار روستایی (مطالعه موردی: بررسی تطبیقی روستاهای واقع در محورهای گردشگری استانهای تهران و البرز). مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، ۴(۴)، ۴۱-۵۷.

Abdullaev, Akhmad. (2004). Rural Tourism and Sustainable Development in Hookkaido, Candidate for the Degree of Master, Division of Urban and Environmental Engineering, PP. 162-165.

Blances, f.Gonzelez, M. Lozano-oyola, M. Perez, F. (2010). The assessment of sustainable tourism: application to Spanish coastal destinations. Available; from: *WWW.Elsevier.com/locate/ecolind*.

Fennel D. (2003). *Ecotourism*. Abingdon New York.

Getz, K., (2008). Urban Tourism and That Concept to Urban Development, *Urban Development and Challenge Conference*, UK.

Hall, C. M. & Lew, A. A. (1999) *Sustainable tourism; a geographical perspective*. New York, Longman.

Hardy, A.; Beeton, R. J.; Pearson, L. (2002). Sustainable tourism: An overview of the concept and its position in relation to conceptualisations of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(6), 475-496.

Hsu, Y.-L.; Lee, C.-H.; Kreng, V. B. (2010). The application of Fuzzy Delphi Method and Fuzzy AHP in lubricant regenerative technology selection. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 419–425.

Ko, J. T. (2001). Assessing progress of tourism sustainability. *Annals of Tourism Research*, 28(3), 817-820.

Ko, T. G. (2005) Development of a tourism sustainability assessment procedure: a conceptual approach; *Tourism management*, 26: 431-445, Available from:

WWW.Sciencedirect.com.

Mason, M. C. & Der Ven der Borg J. (2002). *Sustainable Tourism Development in Rural Areas, The case of the Dolomite Basin*, Italy, PP. 2

Reihanian, A., Mahmood, N. Z. B., Kahrom, E., & Hin, T. W. (2012). Sustainable tourism development strategy by SWOT analysis: Boujagh National Park, Iran. *Tourism Management Perspectives*, 4, 223–228

Tubb, K. N. (2003). An evaluation of the effectiveness of interpretation within Dartmoor National Park in reaching the goals of sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), 476-498.

UNWTO. (2016). *Tourism Highlights*. 2015 Edition.

Van der Duim, V. R. (2005). *Tourismscapes: an actor-network perspective on sustainable tourism development*. Wageningen Universiteit (Wageningen University). PP.164-165

World Bank. (2004). *A Report of Tourism Landscape in Developing Country*, World Bank Press.

Zargham Boroujeni, H. & Nikbin, M. (1391/2012). Assessing the sustainability of tourism development on the island of Capri Tourism. *Growth and Sustainable Development Research Journal*, 12(2), 137-168. [In Persian]

